

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MARAQ QRUPLARININ SİYASİ PROSESLƏRDƏ YERİ VƏ ROLU

İxtisas: 5904.01 – «Siyasi institutlar və sistemlər»

Elm sahəsi: Siyasi elmlər

İddiaçı: **Riyad Arif oğlu Rüstəmli**

**Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

BAKI-2021

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin “Politologiya və sosiologiya” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Əli Cavad oğlu Əhmədov

Rəsmi opponentlər: Siyasi elmlər doktoru, professor
Hikmət Baba oğlu Məmmədov

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
Rəşad Rəhim oğlu Məhərrəmov

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
Səyavuş Kamran oğlu Qasımov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində yaradılmış BED 2.30/1 Birdəfəlik Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

Urxan Kazım oğlu Ələkbərov akademik

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

Sevdə Ağamirzə qızı Əliyeva Siyasi elmlər doktoru, dosent

Elmi seminarın sədri:

Sevil İmamverdi qızı Məmmədova Siyasi elmlər doktoru, dosent

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Cəmiyyətin inkişafı ilk növbədə onun strukturunda baş verən dəyişikliklərlə səciyyələnir. Müasir cəmiyyət daxilən müxtəlif sosial qruplara, təbəqələrə, birliklərə ayrılır və sosial strukturun bu elementləri, obyektiv olaraq şərtlənən sosial əlaqələr və münasibətlər bir-birinə bağlılıq kəsb edir. Buna görə sosial strukturu təşkil edən sosial qruplara və təbəqələrə aydınlıq gətirmədən ictimai fəaliyyət sahəsində irəliyə doğru qəti addım atmaq mümkün deyildir. Bu mühüm cəhət cəmiyyətin bütövlüyünü, onun vahid sosial orqanizm kimi fəaliyyətini şərtləndirir. Bu çərçivədə baş verən ictimai-siyasi transformasiyalar şəraitində insanların çoxsaylı istək və tələbatlarının daha səmərəli ödənilməsi məqsədinin reallaşmasına icimai birliklər olan maraq qruplarının fəaliyyəti yönəlir. Onların sosial-siyasi proseslərə təsiri xarakteri xeyli dərəcədə siyasi sistemin işləməsi modelinin məzmununu müəyyən edir. Maraq qrupları öz məqsədlərinə hakimiyyət institutlarına təsir etməklə nail olduqda təzyiq qrupları kimi səciyyələnirlər.

Azərbaycan Respublikasının indiki uğurlu inkişaf mərhələsində baş verən köklü ictimai-siyasi dəyişikliklərin elmi dərki və siyasi praktikada nəzərə alınması tələb olunur. Yeni iqtisadi və siyasi sistemin formalaşması prosesində yeni milli prioritetlərin, eləcə də sosial qrupların tələbatları və maraqlarının optimal reallaşdırılması siyasi kursun və sosial siyasətin başlıca istiqamətlərindən birinə çevrilir.

Bütün bunlar maraq qruplarının siyasi proseslərdə yeri və rolunun dissertasiya səviyyəsində araşdırılmasının xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir. Bu baxımdan tədqiqat mövzusunun aktuallığını daha konkret olaraq aşağıdakı müddəalarla ifadə etmək olar:

- Siyasi proses ictimai həyatın bütün sferalarına nüfuz edən və sosial qrupların, xüsusilə maraq qruplarının bu prosesdə yeri və rolunu şərtləndirən mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Maraq qruplarının siyasi prosesdə iştirakı siyasət subyektlərinin sayının çoxalmasına səbəb olur, digər tərəfdən siyasi sistemdə korporativ tendensiyaları gücləndirir. Bu mənada maraq qruplarının məqsədyönlü siyasi proseslərin dinamikada öyrənilməsi əhəmiyyətli olmaqla maraq doğurur.

- Marağ qrupları siyasi institutların spesifik növü olan partiyalardan onunla fərqlənir ki, bilavasitə siyasi iradə nümayiş etdirmirlər. Onlar cəmiyyətin ayrıca marağını ifadə edərək siyasi məsuliyyətə cəhd etmirlər. Lakin bütövlükdə müxtəlif marağ qruplarının fəaliyyəti siyasi sistemin təşkilinin mürəkkəbləşməsinə imkan yaradır. Belə ziddiyyətli məqamların araşdırılmasına elmi aydınlıq gətirmək mühüm aktuallıq kəsb edir.

- Sosial qrupların və təbəqələrin tələbat və maraqlarının reallaşmasına elmi yanaşma onun haqqında sistemli təşkil edilmiş, prinsipial strukturlaşdırılmış metodoloji cəhətdən dəqiq bilikləri, cəmiyyətin real qanunauyğunluqlarını oriyentasiya və obyektiv həqiqəti dərk etməyi nəzərdə tutur. Siyasi proseslərin və marağ qruplarının fəaliyyətinin, qarşılıqlı münasibətinin elmi idarə edilməsi və tənzimləməsi bir qayda olaraq konkret situasiyanın təhlili, qrupların iştirakçılarının qarşılıqlı fəaliyyətinə planlı və çoxtərəfli təsir elmi cəhətdən etibarlı tövsiyələrin praktiki tətbiqi əsasında həyata keçirilir.

- Marağ qruplarının siyasi proseslərdə yeri və rolunun öyrənilməsinin aktuallığı, eləcə də onların bu prosesin subyektinə çevrilməsinin səbəblərinin araşdırılması zərurətindən irəli gəlir. Bu səbəblər marağ qruplarının yaranması mənbəyini üzə çıxarır və nüfuz etməsi xarakterini, tənzimlənməsi metodlarını müəyyənləşdirir.

- Cəmiyyətdə mövcud olan marağ qruplarının fəaliyyət istiqamətləri vətəndaş və hakimiyyət arasında demokratik qarşılıqlı əlaqələrin formasını müəyyən edir, onların daha da inkişaf etməsini şərtləndirir. Azərbaycan Respublikasında ictimai birliklər kimi marağ qruplarının yaradılması və fəaliyyətinin hüquqi əsasları formalaşdırılmış, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı prosesində onların rolunun artırılması bu sahədəki dövlət siyasətinin prioritetlərindən birini təşkil edir. Bütün bunların nəzəri və praktik aspektlərdən araşdırılması mövzunun aktuallığı baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

- KİV-lər ictimai rəyin marağ qruplarına ikitərəfli münasibətinə təsir edə bilir. Siyasi proseslərə marağ qruplarının təsirini şüurlu tənzimləməyə istiqamətlənən müxtəlif idarəetmə metodları bir sıra strategiyaları nəzərdə tutur. Həmin strategiyaların müəyyənləşdirilməsinə

elmi - konseptual təsir indi həmişəkindən daha artıq dərəcədə əhəmiyyətliyətlidir.

- Tədqiqat işinin aktuallığını təsdiqləyən ən başlıca amillərdən biri eyni zamanda ondan ibarətdir ki, fərd, qrup, cəmiyyət və dövlət maraqları, onların qarşılıqlı münasibəti milli maraqların strukturunda əksini tapır. Milli maraqların daxili aspekti ilə yanaşı, beynəlxalq səpki-si, yəni geosiyasi amillərin getdikcə güclənən təsiri də əhəmiyyətli rol oynayır, problemin elmi əsaslarla öyrənilməsinə ciddi tələbat yaradır.

- Dövlət orqanlarına təsiri baxımından maraq qruplarının bir növü kimi lobbi təşkilatları çıxış edirlər. Bu gün Qərb ölkələrində onların geniş şəbəkəsi yaradılmışdır. ABŞ-da yəhudi, yunan, Çin, türk, erməni bə digər lobbilər tarixən formalaşaraq fəaliyyət göstərirlər. Bu ölkədə və dünyanın bir çox ölkələrində erməni diasporu və lobbisinin fəaliyyətində əsas yeri həmişə Azərbaycana qarşı çirkin kampaniya aparmaq, təxribatlar törətmək olmuşdur. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra təşkilatlanmış və Prezident İlham Əliyevin diqqət və qayğısı sayəsində möhkəmlənmiş Azərbaycan diasporunun bu gün lobbiçilik fəaliyyəti məqsədyönlü xarakter almaqla, erməni lobbi-si ilə mübarizə aparmaq istiqamətində hücum mövqeyindən çıxış edir. Tədqiqat mövzusu baxımından bu məsələlərin politoloji təhlili də xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Beləliklə, bütövlükdə, dissertasiya mövzusunun müəyyənləşdirilməsinə gəldikdə, onu maraq qruplarının siyasi institut kimi formalaşması və siyasi proseslərə rəasional təsiri kimi başa düşürük. Elə tədqiqatın strukturu və məzmunu da bu səpkidədir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Mövzu seçimimizə digər təhrikedici amil onunla bağlı siyasi elm sahəsində respublikamızda nəzəri və əməli tədqiqatların hələ kifayət qədər mövcud olmamasıdır. Özündə yalnız cəmiyyətin sosial strukturu ilə bağlı azyaşlı tədqiqat işləri diqqəti cəlb edir. Bununla belə maraq, sinif, orta təbəqə kimi anlayışların, onların elmi dərkinin tarixi orta əsrlərin sonu və yeni dövrün başlanğıcına təsadüf edir.

“Milli maraq” anlayışı isə ilk dəfə 1935-ci ildə Oksford sosial elmlər ensiklopediyasına daxil edilmişdir. Tədqiqat işi ilə qismən bağlı

olan və yaxud onunla birbaşa bağlı olmayan, lakin geniş və dar mənada tədqiq etdiyiniz problemin bu və ya digər tərəflərinə aid olan məsələlər xarici ədəbiyyatda əksini tapmışdır. Bu baxımdan Qərb alimlərindən M.Doyçun, R.Tiekerin, P.İztompka, T.Scanlon, Rusiya alimlərindən isə K.Komarın, V.Mastenburqun, A.K.Klyüeyin və b. tədqiqat işləri diqqəti cəlb edir¹. A.F.Klimenko, E.A.Pozdnyakov, A.Portnyatin, S.A.Proskurin, A.T.Zdravomislov, M.M.Lebedova, B.A.İsaev, N.A.Baçanov, S.M.Eliseev, O.N.Smolın, R.F.Matveev, V.P.Puqaçov, A.İ.Solovyov və başqalarının bilavasitə bu problemlə bağlı elmi əsərlərində, eləcə də digər tədqiqatlarında mülahizələri, fikir və elmi-metodik nəticələri bu baxımdan əhəmiyyətlidir.²

Müasir türk politoloqlarından S.İlhan, K.Kasım, İ.Uzgel, Ə.Davudoğlu və başqalarının milli maraqlara aid tədqiqatları da diqqəti cəlb edir. Tanınmış siyasi xadim Ə.Davudoğlu 2010-cu ildə İstanbulda nəşr etdirdiyi “Strateji derinlik”. Türkiyənin «Uluslararası konumu» əsərində strateji əhəmiyyətli geosiyasi problemləri Türkiyə Respublikasının milli maraqları baxımından araşdırır.³

---

¹ Deutsch K. Nationalizm and sosial communication: An enquiw into the Found – ations of Nationality. Combridge: Mass: M.L.T. Press, 1966, 345 p.; Tieker R. Sovietoloqy and Russian History // Post Soviet Affairs. 1992, p. 175.; İztompka P. Trust: a sosioloqical theory. Cambridge 1999, 214 p.; Scanlon T.A Theory of freedom of expression // The Philosophy of law. Oxford University Press,1992, p.153-172; Mastenбург В. Переговоры. Калуга: Киси, 1993, 214 с.; Ключев А.В. Человек в политическом измерении. СПб.: 2000, 287 с.

² Клименко А.Ф. Национальные интересы во внешней политике России //Международная жизнь.Но 3, 1996, с. 3-23;Поздняков Э.А. Нация. Национализм. Национальные интересы. М., Прогресс – Культура, 1994, 412 с.; Проскурин С.А. Национальные интересы и внешнеполитическая стратегия России //Россия. Духовная ситуация времени. 1999, No 2, с. 5-52.; Елисеев С.М. Политические отношения и современно-политический процесс России. СПб.: Питер, 2000, 342 с.; Смолин О.Н. Политический процесс в современной России. М.: Юнити, 2006, 296 с.; Соловьев А.И. Политология. М.Аспект-Пресс, : 2006, 559 с. və b.

³ İlham S. Jeopolitik duyarlılık. İstanbul: Özener Matbaası, 2003, 164 s. 46. Kasım K. Uluslararası güvenlik sorunları. Ankara: ASAM, 2004, 307 s.; Uzgel İ. Ulusal çıkar ve dış politika. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2004, 475 s.; Davudoğlu Ə. Strateji derinlik. Türkiyənin uluslararası konumu. İstanbul: Kurtrış, 2010

Dissertasiya işinin mövzusu ilə birbaşa bağlı olan hər hansı tədqiqat işi hələlik respublikamızda nəinki dissertasiya, eləcə də monoqrafiya və kitab səviyyəsində tədqiqat obyektini kimi seçim edilməyib. Lakin mövcud problemin bu və ya digər tərəfinə ümumi aspektdə dolaşması ilə toxunulub. Bu baxımdan Azərbaycanın alimlərindən R.Mehdiyev, C.Xəlilov, Ş.Bağirov, K.Seyidov, İ.Məmmədzadə, İ.Ağayev, Ə.Hacıbəyli, M.Əfəndiyev, S.Xəlilov, N.İbadov və başqaları maraqlı qruplarının siyasi proseslərdə yeri məsələlərini tədqiq etmiş, maraqlı nəticələr əldə etmişlər.¹

Tədqiqat işinin mövzusu ilə bağlı bəzi məsələlər, xüsusi ilə milli maraqlara aid elmi işlər respublikamızda da tədqiqat obyektini kimi seçim edilib. Belə ki, akademik R.Ə.Mehdiyevin Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafı ilə bağlı əsərlərinin ilk növbədə qeyd etməliyik. Alimin “XXI əsrdə milli dövlətçilik” əsəri Azərbaycan cəmiyyətinin müasir mərhələdə inkişafına təsir göstərən daxili və xarici amillərə həsr olunmuş, milli ideya, demokratik inkişaf və digər problemlər ictimaiyyəti düşündürən zəruri və aktual məsələlər kimi araşdırılmışdır.²

Tədqiqat mövzusunun müxtəlif aspektlərinə həsr olunmuş elmi ədəbiyyatın təhlili əsasında mövcud araşdırmaların ciddi elmi və praktiki əhəmiyyətini azaltmadan bildirmək istərdik ki, siyasi proseslərdə maraqlı qruplarının rolu, onların siyasi institut kimi formalaşması və fəaliyyəti hələlik müstəqil tədqiqat mövzusu kimi kompleks halda araşdırılmamışdır.

---

¹ Mehdiyev R.Ə. XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı: XXI əsr –AMEA, 2003, 248s.; Bağirov Ş. Vətəndaş cəmiyyəti: yaxında və uzaqda. Qloballaşma və Azərbaycan mədəniyyəti. Bakı: “Araz” 2004, 440 s.; Seyidov K.R. Demokratik siyasi rejim və vətəndaş cəmiyyəti (siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün yazılmış dissertasiya) Bakı: 2016, 155 s. ; Məmmədzadə İ. Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktuallığı haqqında. Bakı: Təknur, 2009, 216 s.; Hacıbəyli Ə. Qeyri-hökumət təşkilatları: Azərbaycan qanunvericiliyi və beynəlxalq standartlar. Bakı: “Parlament-S” şirkəti, 2001, 144 s.; Əfəndiyev M. Sosiologiya: nəzəri problemləri və Qərb sosiologiyası. Bakı: “Bakı Universiteti”, 2019, 305 s.

² Mehdiyev R.Ə. XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı: XXI əsr –AMEA, 2003, 248s.

Tədqiqatın obyektini sosial qruplar və təbəqələr də daxil olmaqla maraq qruplarının sosial və siyasi proseslərə təsiri, **predmetini** isə maraq qruplarının siyasi institut kimi formalaşması və reallaşmasına müxtəlif xarakterli sosial-siyasi amillərin təsiri problemi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın araşdırmalarımızın əsas məqsədi maraq qruplarının siyasi institut kimi formalaşması və maraqlarının təmin edilməsi ilə bağlı olan problemləri tədqiq etmək, siyasi proseslərdə onların rolunu araşdırmaq, müvafiq nəzəri ümumiləşdirmələr aparmaq və gerçəkliyə cavab verən əməli tövsiyələr irəli sürməkdir.

Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün araşdırmalarımızın gedişində yerinə yetirilməli olduğumuz vəzifələri aşağıdakı kimi müəyyən etmişik:

- maraq qrupları anlayışının siyasi elmin kateqoriyası kimi məzmununu müəyyənləşdirmək, bununla bağlı müxtəlif məktəblərin, siyasətşünas alimlərin fərdi yanaşmasında ümumi cəhətləri üzə çıxarmaq;

- maraq qrupları üzvlərinin təmsil olunduqları qrupların maraqlarının fərdi, ictimai və dövlət mənafevləri kimi dərk edilməsinin inkişaf dinamikasını izləmək;

- maraq qruplarının siyasi institut kimi formalaşması və fəaliyyətinə siyasi amillərin təsirini müəyyənləşdirmək;

- mövzunun adına uyğun olaraq siyasi proses anlayışının struktur-funksional təbiətini üzə çıxarmaq; siyasi proseslərin siyasi sistemin təbiəti ilə şərtlənən dinamikasını açıqlamaq;

- maraq qruplarının digər qruplarla, xüsusilə təzyiqli qrupları ilə qarşılıqlı əlaqəsi və münasibətlərinin mexanizmlərini müəyyənləşdirmək; maraq qruplarının siyasi proseslərə təsir imkanlarını və vasitələrini üzə çıxarmaq;

- maraq qruplarının funksiyaları sistemində onların artikulyasiyası və aqreqasiyası məsələsinə aydınlıq gətirmək;

- ümumi, ictimai maraq kontekstində qrup maraqlarının spesifikliyini, fərqləndirici xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirərək düstur formasına salmaq.

Tədqiqatın mənbəşünaslıq bazasını qrup maraqlarının müxtəlif aspektlərini əhatə edən rəsmi dövlət və qanunvericilik sənədləri -

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Azərbaycan Respublikasının Milli təhlükəsizlik Konsepsiyası”, milli dövlətimizin siyasətinin əsasını müəyyən edən digər rəsmi sənədlər təşkil edir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin nitqləri, çıxışları müsahibələri tədqiqatın məlumat bazasında mühüm yer tutur. Dissertasiya işində həmçinin Azərbaycan müəllifləri ilə yanaşı türk, rus və ingilis tədqiqatçılarının əsərlərindən də geniş istifadə olunmuş, o cümlədən xarici müəlliflərin bir çox əsərlərinin orijinaları elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir.

Tədqiqatın metodları araşdırmalarımızın nəzəri əsasını dövlətimizin sosial siyasətinə dair son iyirmi il ərzində qəbul edilmiş dövlət sənədlərində, habelə Milli Öndər Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin rəsmi bəyanatlarında ifadə olunan konseptual müddəaları, həmçinin elmi-nəzəri fikrin ictimai və dövlət maraqları, qrup mənafeləri ilə bağlı irəli sürdüyü nəzəriyyə və konsepsiyalar təşkil edir.

Maraq qrupları kimi spesifik və mürəkkəb bir problemin tədqiqində sistemli və sinergetik yanaşma metodları da əhəmiyyətlidir. Tədqiqatın aparılmasında məntiqilik və tarixilik, sistemli, struktur-funksional müqayisəli-tarixi təhlil metodlarından və eləcə də Ümumelmi və xüsusi elmi metodlardan istifadə etmişik. Bu seçimdə məqsədimiz, apardığımız təhlilin və çıxardığımız nəticələrin elmiliyinə nail olmaqdır.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar.

Hər bir sosial qrupun mövcudluğu və fəaliyyəti sosial, iqtisadi, siyasi və mənəvi amillər kompleksinin təsiri ilə formalaşır və reallaşır.

Cəmiyyətin konkret inkişaf mərhələsində sosial qruplarını bizim seçimimizdə maraq qruplarının mündərəcəsi dəqiqləşdirilməli, həyata keçirilməsi mexanizmləri, vasitə və üsulları müəyyənləşdirilməlidir.

Digər tərəfdən, buna təsir göstərən siyasi strukturların mövqeyinə, imkanlarına aydınlıq gətirilməli, onların pozitiv imkanlarından istifadənin və neqativ, arzuolunmaz təsirinin zərərsizləşdirilməsinin mexanizmləri işlənib hazırlanmalıdır.

Bu məqsədlə hakimiyyət strukturlarının praktiki fəaliyyəti ilə yanaşı elmi potensialdan da səmərəli istifadə edilməlidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ilk növbədə onun mövzu seçimi, həmçinin qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrlə bağlıdır. Araşdırmalarımıza lazımı nəzəri zəmin hazırlamaq məqsədilə siyasi elmin çox az işlənmiş sahəsi olan maraq qruplarının inkişaf tarixini və əldə etdiyi müəyyən uğurlu məqamları izləyərək zəruri ümumiləşdirmələr aparmağa, müvafiq nəticələr çıxararaq, onlardan maraq qruplarının siyasi proseslərdə rolunun qiymətləndirilməsində, milli maraqların həyata keçirilməsində istifadə imkanlarına diqqət yetirmişik.

Apardığımız təhlil prosesində elmi yenilik kimi gəldiyimiz başlıca qənaətlər bunlardır:

-“Maraq qruplarının siyasi proseslərdə yeri və rolu” probleminin dissertasiya mövzusu kimi müəyyənləşdirilməsi prinsipə yenidir;

-maraq qrupları ilə bağlı irəli sürülən müxtəlif konsepsiyalar təhlil edilib sistemləşdirilmiş, həmin konsepsiyaların müxtəlif parametrlər üzrə ümumiləşdirilmiş təsnifatı verilmişdir;

-siyasi proses anlayışının struktur-funksional mahiyyətinə aydınlıq gətirilmişdir;

-siyasi prosesin tiplərinin və spesifik xüsusiyyətlərinin müqayisəli təhlilinə cəhd edilmişdir;

-maraq qrupları siyasi institut kimi araşdırmışdır, siyasi institutlar sistemində onların yerini müəyyənləşdirmək və digər siyasi institutlarla qarşılıqlı əlaqəsini üzə çıxarmağa səy göstərilmişdir;

-maraq qruplarının funksiyaları və siyasi proseslərə təsir imkanları müəyyənləşdirilmişdir;

-maraq qruplarının fəaliyyət oriyentasiyası, siyasi proseslərə təsir mexanizmləri müəyyənləşdirilmiş və bu prosesə təsir vasitələri açığlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Maraq qruplarının siyasi proseslərdə yeri və rolunun tədqiqinin nəticələrindən qrup maraqlarının müəyyənləşdirilməsi, elmi baxımdan əsaslandırılması, konseptual hüquqi bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsində, realizə üsulları və vasitələrinin seçilməsində, siyasi-elmi tədqiqatlarda, ali məktəblərdə politologiya və sosiologiya fənləri üzrə müxtəlif ixtisas strukturlarına dair mühazirə və seminarlarda, təbliğat və diskussiyalarda istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas məzmunu ilə bağlı iddiaçının Azərbaycanada və xaricdə nəşr olunan elmi jurnallarda 11 məqaləsi dərc olunmuş, beynəlxalq və respublika səviyyəli konfranslarda etdiyi 3 məruzənin tezisləri dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Bakı Dövlət Universiteti.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla işarə ilə ümumi həcmi. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, 7 paragraf, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 22478; I fəsil 97927; II fəsil 68079; III fəsil 93399; Nəticə 20391; bütövlükdə, tədqiqat işinin həcmi 318954 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyən edilir, onun elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji və mənbəşünaslıq bazası, həmçinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti göstərilir, problemin öyrənilmə səviyyəsi nəzərdə keçirilir.

Birinci fəsil **“Siyasi proseslərin mahiyyəti və məzmunu”** adlanır. Bu fəslin **“Siyasi proses anlayışı: strukturu, tipləri və spesifik xüsusiyyətləri”** adlı birinci yarımfəslində siyasi prosesin mahiyyəti, məzmunu, strukturu, tipləri və fərqləndirici xüsusiyyətləri təsdiq olunur.

Siyasi proses siyasi subyektlərin fəaliyyəti ilə bağlı cəmiyyətin siyasi aləmindəki dinamikasını, dəyişikliyi əks etdirir. Bu subyektlər müəyyən məqsədlərin əldə edilməsi üçün maraqlarının ifadəsinə və reallaşmasına səy göstərirlər. Siyasi prosesi siyasi münasibətlərin bütün subyektlərinin fəaliyyətinin məcmusu kimi əsaslandıraraq təhlil etmək vacibdir. Çünki bu subyektlərin fəaliyyəti ən əvvəl, siyasi sistemin formalaşması, dəyişməsi, yenidən təşkili və fəaliyyəti ilə bağlıdır. Cəmiyyətin siyasi sistemi siyasi institutların, siyasi rolların, siyasi münasibətlərin, cəmiyyətin prinsiplərinin nizama salınmış bütöv məcmusudur. Bu məcmu siyasi, sosial, hüquqi, ideoloji, mədəni normalar ko-

deksinə və tarixi ənənələrə, konkret cəmiyyətin siyasi rejimin məqsədlərinə tabe edilməsi ilə səciyyələnir¹. “Siyasi proses” termini inteqral, ümumiləşdirici mənə kəsb edir.

Tədqiqat işində “siyasi proses” anlayışına aid müxtəlif konseptual yanaşmalara, nəzəriyyələrə xüsusi münasibət bildirilir və bu kontekstdə həmin anlayış geniş, hərtərəfli araşdırılır. Siyasi prosesə dair yürütdüyümüz mülahizələri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, siyasi proses siyasətin inkişafını, dinamikasını və təkamülünü üzə çıxarır və tənzimləyir. Şübhəsiz, inkişaf kateqoriyası yalnız özünün daxili strukturuna aid olan obyektlər üzərində tətbiq edilir.

Bu fəslin ikinci yarımfəslə **“Siyasi prosesin mərhələləri və dinamikası”** adlanır. Siyasi prosesin məzmununa xüsusi politoloji diqqət yetirilməsi heç də təsadüfi deyildir. Bu prosesin mahiyyətinin təhlilinə belə yanaşma onunla səciyyələnir ki, siyasi prosesin məzmunu ilk öncə onun digər sosial hadisələrlə münasibətlərinin formalaşması baxımından təhlil olunmalıdır.

Siyasi prosesin bu aspektdə tədqiqi onun inkişaf mərhələlərinin və dinamikasının məqsədyönlü araşdırılmasına xidmət edir.

Politoloji ədəbiyyatda siyasi prosesin mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Tədqiqatçılar siyasi prosesin adətən dörd mərhələdən, qismən isə beş mərhələdən ibarət olduğunu iddia edirlər. Məsələn, tanınmış rus sosioloqu və politoloqu V.N.Lavrinenko siyasi prosesin mərhələlərinə siyasətdə təşəbbüskarlığı, siyasətin formalaşmasını, siyasətin reallaşmasını və siyasətin qiymətləndirilməsini daxil edir. Mövcud problemə bu və digər tədqiqatçıların yanaşmalarının müqayisəli təhlilinə dissertasiyada geniş, tənqidi münasibət bildirilir, müəllifin özünəməxsus müstəqil qənaətləri nəzərə çatdırılır, eləcə də siyasi prosesin bu və ya digər mərhələsinə aid politoloji ədəbiyyatda əksini tapan müvafiq modellər araşdırılır.

Siyasi prosesin mərhələlərini şərti müəyyənləşdirilməsi kontekstində onların mahiyyəti və spesifik xüsusiyyətlərinin təhlili nəinki elmi-nəzəri eləcə də sosial praktika baxımından vacib və əhəmiyyətlidir. Siyasi təhlil

---

¹ Политология: энциклопедический словарь. Общая реакция и составление: Аверьянов Ю.И.М.: издательство Москов. коммерчес. ин-та, 1993, с-273-274

konkret problemlərin öyrənilməsi tələblərinə başlıca mane olan subyektivliyi və özbaşınalığı aradan qaldırmağa, onun daha məqbul həlli üçün fəaliyyətin müəyyən zəruri texnoloji vasitə və üsullarının axtarışını əks etdirir. Elə buna görə də siyasi prosesin müəyyən mərhələlərində idarə edən dairələr sosial strukturda baş verən dəyişikliklərə uyğun gələn idarəetmə formaları və metodları axtarır, eləcə də müxtəlif cərəyan və meyillərin qarşısını almaq üçün müəyyən tədbirlər görür. Bu proses isə cəmiyyətin siyasi sisteminin dəyişməsinə və inkişafına (və ya tənəzzülünə) istiqamətlənir¹.

Dissertasiyanın **“Maraq qrupları spesifik sosial qrup siyasi institut kimi”** adlanan ikinci fəslə iki yarımfəsildən ibarətdir. **“Maraq qrupları siyasi institut kimi”** adlanan birinci yarımfəsildə “siyasi institut” və onunla bağlı “sosial institut” anlayışlarına aydınlıq gətirilir, siyasi institut kimi maraq qruplarının mahiyyəti, fərqləndirici xüsusiyyətləri və siyasi institutlar sistemində maraq qruplarının yeri və rolu, eləcə də maraq qruplarının xüsusi növü kimi təzyiqli qrupları araşdırılır. “Maraq qrupları” anlayışı mürəkkəb ictimai birliklərin məcmusunu səciyyələndirir. Bu siyasi institutu ifadə etmək üçün digər terminlərdən də, xüsusilə təzyiqli qrupu və lobbi terminlərindən istifadə olunur.

Lakin bu iki termin daha çox təsir metodlarını səciyyələndirir. Buna görə adekvat olaraq məhz maraq qrupları termini işlədilir. Maraqlar qruplarına aid başlıca konsepsiya XX əsrin başlanğıcında Amerika politoloqu Artur Bentli tərəfindən işlənilib hazırlanmış və eləcə də “maraq qrupları” anlayışını elmi dövriyyəyə o gətirmişdir.

Bütövlükdə müxtəlif maraq qruplarının fəaliyyəti siyasi sistemin təşkilinin mürəkkəbləşməsinə imkan yaradır. Hakim strukturların təşkili funksiyalarının differensiasiyası və rasionallaşması, çoxpartiyalı sistemin formalaşmasının stimullaşdırılması ilə şərtlənir. Onlar siyasi sistemin təşkilinin mürəkkəbləşməsinə təsir göstərməklə bəzi siyasi institutların, xüsusilə kiçik partiyaların təşəkkülünü stimullaşdırır.

Maraq qrupları öz təşkilatlarına aid olan daxili tələbatı ifadə edir və ya əməkdaşlıq vasitəsilə digər qruplara və siyasi institutlara nisbi təsir göstərir. Fərdlərin birləşməsindən ibarət və öz əhəmiyyətli maraqlarını müdafiə etmək üçün yaranan maraq qrupları özləri üçün əlverişli siyasi

---

¹ Политическая социология. М., Юнити, 2002, с.387

qərarların qəbul olunması məqsədilə hakimiyyətə təsir göstərməyə səy göstərilir. R.Darendorfun qeyd etdiyi kimi, insan azadlığı və siyasi seçim azadlığı məhz “münaqişələrin tənzimlənməsi” dünyasında mövcuddur¹.

İkinci fəslin “**Maraq qruplarının digər siyasi institutlarla qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri**” adlanan ikinci yarım fəslində mara qruplarının başlıca siyasi institut olan dövlətlə və eləcə də siyasi partiyalarla, vətəndaş cəmiyyəti və digər təşkilatlarla əlaqəsi və münasibətləri təhlil edilir. Mara qruplarının müxtəlif tipləri mövcuddur. Onların marağının miqyası və əhəmiyyətinə müvafiq olaraq həmin tipləri iki cür fərqləndirmək mümkündür: spesifik mara qrupları və ümumi əhəmiyyətli mara qrupları. Spesifik mara qrupları peşə, etnik sahə, regional, konfessional maraqları, istehlakçıların maraqlarını və digər maraqları müdafiə edir. Ümumi əhəmiyyət kəsb edən mara qrupları isə onunla səciyyələnir ki, əhalinin geniş təbəqələri adından, praktiki olaraq bütün cəmiyyət adından çıxış edirlər və onların fəaliyyəti humanist əhəmiyyət kəsb edir.

Mara qrupları digər siyasi institutlarla, xüsusilə partiyalar ictimai rəy, vətəndaş cəmiyyəti siyasi hərəkətlər və eləcə də dövlət-hakimiyyət strukturları ilə qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərə malikdir. Mara qruplarının imkanları, onların cəmiyyətdəki nüfuzu, partiyaların mara qrupları ilə qarşılıqlı təsiri müəyyən modelləri şərtləndirir. İşdə bu modellərin mahiyyəti açıqlanır və müqayisəli təhlilinə cəhd edilir.

Mara qruplarının siyasi institut olmaq etibarilə partiyalarla əlaqə və münasibətinin spesifikliyi ondan ibarətdir ki, ictimai təşkilatlardan “ən siyasiliyə” malik olan məhz partiyalardır (R.Douz). Siyasi partiyalar və mara qrupları siyasi institusional mühitin komponentləri kimi səciyyələnməklə müxtəlif oxşarlığa malikdirlər. Mara qruplarının siyasi partiyalardan əsas fərqi ondan ibarətdir ki, onlar hakimiyyətə yiyələnmək iddiasında deyillər, məhz ona təsir göstərməklə məhdudlaşırlar. Partiyalar bütün cəmiyyətin və ya onun xeyli hissəsinin maraqlarını əks etdirməyə iddialıdırlar. Mara qrupları məhz siyasi partiyaların köməyi ilə reallaşır.

Mara qrupları həmçinin vətəndaş cəmiyyəti ilə əlaqə və münasibətlərə malikdir. Bu əlaqə onunla şərtlənir ki, vətəndaş cəmiyyətinin başlıca

---

¹ Дарендорф Р. Современный социальный конфликт М., Росслен, 2002, с. 107-108

funksiyası cəmiyyətin maddi, sosial və mənəvi tələbatının daha çox ödənilməsindən ibarətdir. Dövlətin hər hansı formada iştirak etmədiyi vətəndaş cəmiyyəti ictimai həyat təşkil edən və tənzimləyən qüdrətli sferaya çevrilir¹. Marağ qrupları və vətəndaş cəmiyyəti genetik və funksional baxımından cəmiyyətin maddi həyatı, texnika, istehsal və birliklərlə bağlıdır. Bu iki sosial fenomenin əlaqəsi və münasibəti çərçivəsində təşəkkür tapan yeni insan tipi əsl vətəndaş münasibətlərinin və yeni mənəvi aləmin formalaşdırılmasına istiqamətlənir. Vətəndaş cəmiyyəti ilə marağ qruplarının münasibətinin təşəkkül tapmasının zəruriliyinin başlıca səbəblərindən biri ondan ibarətdir ki, demokratik cəmiyyət öz vətəndaşlarının maraqlarını və tələbatını maksimal təmin etməlidir.

Siyasi institutlar sistemində marağ qruplarının əlaqədə və münasibətdə olduğu digər siyasi institut dövlətdir. Marağ qrupları dövlətlə birlikdə elə sosial məkanın bir hissəsini təşkil edir ki, insanın həyat fəaliyyəti buradan başlanır. Marağ qrupları ilə dövlətin münasibətinin rəşional təşəkkülündə kooperativ strategiya optimal davranış hesab olunur. Bu, əslində tərəflərin bu və ya digər məsələnin həlli ilə bağlı qarşılıqlı razılığını ifadə edir. Buna görə fərdlərlə, qruplarla, dövlətin əlaqəsi və münasibətinin əsl səbəbini aydınlaşdırmaq, onun funksional istiqamətini qiymətləndirmək vacibdir².

“Marağ qruplarının təsnifatı, funksional təbiəti və siyasi proseslərə təsir imkanları” adlanan üçüncü fəsil üç yarımfəsilə əhatə edir. **“Marağ qruplarının təsnifatı və funksiyaları”** adlı birinci yarımfəsildə marağ qruplarının təsnifatı, funksiyaları, məqsəd və vəzifələri vurğulanır.

Marağ qruplarının daha geniş təsnifatı ərazi əlaməti (yalnız bir regionda formalaşan və fəaliyyət göstərən qruplar), fəaliyyətin səviyyəsi və miqyası (məsələn, hakimiyyətin mərkəzi və yerli orqanlarında fəaliyyət göstərən təzyiç qrupları) ilə bağlı yayılmışdır. Politoloji ədəbiyyatda mürəkkəb, kompleks meyarlardan istifadə edən, sistemləşdirilmiş marağ qruplarının da təsnifatına ciddi cəhd edilir. Belə qruplar sistemə anomic, institutsional, assosiativ və qeyri-assosiativ marağ qrupları aid edilir.

---

¹ Əfəndiyev M. Siyasi elmin əsasları, Bakı, siyasət, 2004, s.379

² Глухова А.В. Политическая конфликтология: между старыми и новыми подходами // Конфликтология-теория и практика. № 1 СПб, 2003, с.27

Bu qrupları fərqləndirən cəhət ondan ibarətdir ki, daimi mütəşəkkil fəaliyyətə malik deyillər. Dövlətlə siyasi münasibətə cəlb olunmaqda qeyri-müntəzəm xarakterə malikdirlər. Mütəşəkkilliyin olmaması nəinki onların fəaliyyətinin effektivliyini aşağı salır, eləcə də praktiki olaraq gücdən istifadə etmələrini qabaqcadan müəyyənləşdirir¹. Əlbəttə, maraq qrupları ilə hakimiyyət strukturları arasında münasibətlərin düşünülmüş sağlam ünsiyyət əsasında qaydaya salınması və formalaşması tərəflər üçün çox vacibdir. Ünsiyyət vasitəsilə birgə fəaliyyətin təmin olunması tərəflərin qarşılıqlı fəaliyyətinin vahid strategiyasını işləyib hazırlamağı nəzərdə tutur. Maraq qruplarının təsnifatı maraqların əhəmiyyəti və subyektlərinin daşıyıcılarına görə də müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat işində maraq qruplarının funksional təbiəti də açıqlanır. Maraq qruplarının başlıca funksiyalarına aiddir: maraqların artikuliyası; maraqların aqreqasiyası; məlumatlandırma; siyasi elitanın, hakimiyyət strukturlarının formalaşdırılması; inteqrasiya və adaptasiya. Bu funksiyaların mahiyyəti; məzmunu və təbiətinin açıqlanmasına xüsusi diqqət yetirilir və onların müqayisəli təhlilinə cəhd edilir.

Maraq qruplarının bu və ya digər fəaliyyət üsullarının üstünlüyü bütövlükdə siyasi sistemin demokratik, aşkarlıq dərəcəsi ilə müəyyənləşir. Digər tərəfdən maraq qruplarının hakimiyyətlə münasibətlərinin tipik üsulları milli dövlətçiliyin müəyyən meyillərinə və inkişafına təsir etməyə, bəzən isə dəyişməsinə təsir göstərməyə qadirdir. Tərəflərin bir-birinə inam mühitinin yaradılması yalnız neqativ emosiya və stereotiplərin minimal səviyyəyə endirilməsini deyil, eləcə də pozitiv hiss və təsəvvürlərin formalaşdırılmasını təcəssüm etdirir. Danışıqların uğurlu aparılması üçün, tərəflər həm müzakirə edilən mövzunun məzmununun qanunauyğunluğunu və eləcə də opponentin bu müzakirədə iştirakı faktının zəruriliyini etiraf etməlidir. Tanınmış rus konfliktoloqu M. Lebedevanın qeyd etdiyi kimi, iştirakçılar başa düşməlidirlər ki, opponentin tələbi, marağı və hətta emosiyası əsaslandırılmış səviyyə kəsb edir, mövcudluq hüququna malikdir və ümumi qəbul edilmiş norma və qaydalara zidd deyildir².

---

¹ Соловьев А. И. Политология М., Аспект Пресс, 2006, с. 213

² Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: подходы, решения, технологии. М., Аспект Пресс, 1997, с. 152

Bu fəslin “**Maraq qruplarının qarşılıqlı fəaliyyətinin başlıca istiqamətləri**” adlanan ikinci yarımfəslində maraq qruplarının fəaliyyətinin məzmunu, məqsədi və vasitələri araşdırılır, eləcə də onların bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin istiqamətləri və meyilləri açıqlanır. Maraq qruplarının formalaşmasını və fəaliyyətini şərtləndirən xüsusi-konkret və ümumi səbəblər mövcuddur. Bu prosesi reallaşdıran başlıca ümumi səbəblərdən birincisi mülkiyyət münasibətləridir, əsasən isə xüsusi mülkiyyətdir. Xüsusi mülkiyyət demokratik cəmiyyətin daha inkişaf etmiş təsisatı olaraq sosial qrupları fəaliyyətinin, onların əhəmiyyətli ictimai strukturlara çevrilməsinin başlıca səbəblərindən biridir. Maraq qrupları elə mühitdir ki, onun üzvləri qanuni yolla öz tələbatını təmin edir, öz fəaliyyətini inkişaf etdirir, qrup halında tədbirlərin və ictimai həmrəyliyin dəyərini dərk edir¹.

Maraq qruplarının fəaliyyətinin ikinci səbəbi bazar münasibətləri ilə bağlıdır. Söhbət azad bazar iqtisadiyyatından gedir. İnkişaf etmiş demokratik cəmiyyət digər azadlıqlarla yanaşı, öz qanunları üzrə inkişaf edən təsərrüfat sisteminə də malikdir. Yalnız bu qanunlara əməl etməklə sahibkarlıq fəaliyyətini uğurla həyata keçirmək olar.

Maraq qruplarının fəaliyyətinin üçüncü səbəbi isə ondan ibarətdir ki, demokratik cəmiyyət öz vətəndaşlarının maraqlarını və tələbatını maksimal səviyyədə təmin etməlidir. Sosial təbəqə və qrupların maraq və tələbatının təmin edilməsini demokratik dövlətin maksimal reallaşdırması mahiyyət etibarilə demokratik cəmiyyətin vətəndaşlarının müxtəlif maraqlarının mövcudluğu əks etdirir.

Maraq qruplarının qarşılıqlı fəaliyyətinin mühüm şərti aşkarlıqdır və onun üzvlərinin bu fəaliyyətlə bağlı yüksək dərəcədə və səviyyədə məlumatlı olmasıdır. Belə məlumatı yiyələnmək sosial problemləri görməyə və onların həlli üçün zəruri addımlar atmağa imkan yaradır. Maraq qruplarının uğurlu fəaliyyəti üçün ən başlıca şərt müvafiq qanunvericiliyin olması və onun mövcudluğu hüququna təminat verilməsidir.

Maraq qruplarının başlıca fəaliyyət istiqamətlərinin mahiyyətini dolğun və məqsədyönlü başa düşmək üçün sosial təşkilatlar anlayışının məzmununu, onların bütövlükdə sosial qruplarla əlaqəsi və münasibətlərini

---

¹ Комар К. Гражданское общество М., Юнити, 1994 с.138

açıqlamaq vacibdir. Dissertasiyada bu mühüm məqama kifayət qədər diqqət yetirilir. Sosial təşkilatların sosial qruplarla və eləcə də maraq qrupları ilə əlaqəsi ilk növbədə onunla şərtlənir və səciyyələnir ki, sosial qruplar özü də ictimai həyatı bütöv və mürəkkəb sistem kimi müəyyən-ləşdirən əsas meyarlardan biridir¹.

Üçüncü fəslin üçüncü yarım fəslə “**Maraq qruplarının siyasi proseslərə təsir mexanizmləri və vasitələri**” adlanır. Bu yarım fəsildə maraq qruplarının siyasi proseslərə təsirini açıqlamaq üçün ilk olaraq bu məsələ ilə bağlı bəzi konseptual yanaşmaların vurğulanmasının zəruriliyi əsaslandırılır və müvafiq konseptual məqamlar araşdırılır, onların müqayisəli təhlilinə cəhd edilir.

Maraq qruplarının siyasi proseslərə ciddi təsir göstərməsində onların xüsusi növü olan təzyiqli qrupları böyük rol oynayır. Təzyiqli qrupları cəmiyyətdə və onun ayrıca sferalarında elə mövqeyə malikdir ki, dövlət qərarlarının qəbul edilməsinə bu və ya digər formada təsir göstərir. Bu qruplar həm də mühüm resurslara malikdir və buna görə çox vaxt onların fəaliyyəti vasitəsilə hakimiyyətin formal əsası faktiki əsaslara uyğun olaraq reallaşır.

Amerika alimi R.Dal bildirir ki, təzyiqli qruplarının fəaliyyətinin təhlili hakimiyyətin cəmiyyətdəki həqiqi mərkəzini açıqlamağa kömək edir. Belə ki, təzyiqli qruplarının fəaliyyəti hakimiyyətə sadəcə olaraq yuxarıdan, yandan və ya aşağıdan təzyiqli deyil, məhz qərarların iyerarxiyalı razılığı mexanizmidir.

Maraq qruplarının siyasi proseslərə təsir mexanizmi və vasitələri ilə bağlı qeyd etmək vacibdir ki, təzyiqli qruplarının fəaliyyət xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, onlar əsasən yalnız qərarların qəbulu sferasında (icraedici və qanunverici) fəallıq göstərirlər. Təzyiqli qruplarının öz funksiyalarını həyata keçirməsi xarakteri hər şeydən əvvəl, onların fəaliyyət üsullarının qanuni və ya qeyri-qanuni olmasından asılıdır².

---

¹ Ключев А.В. Человек политическом измерении СПб, 2000, с.81

² Боришполец К.П. Методы политических исследований. М. Аспект Пресс, 2005, с.154

Bütövlükdə təzyiq qruplarının, eləcə də digər maraq qruplarının siyasi proseslərə ciddi təsiri və fəaliyyətinin bu və ya digər üsullarının üstünlüyü siyasi sistemin demokratiklik dərəcəsi, aşkarlığı ilə müəyyən edilir, qanunverici tənzimləmənin səviyyəsi ilə şərtlənir. Burada həmçinin hakimiyyətə təzyiq və ya lobbiçiliyin bir çox maraq qruplarının fəaliyyətinin vacib tərəflərindən biri olduğu göstərilir, lobbiçilik onların hakimiyyətə təsiri vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir. Lobbi qruplarının geniş şəbəkəsinin mövcud olduğu ABŞ-da və beynəlxalq aləmdə erməni lobbi təşkilatlarının uzun illərdir ki, Azərbaycana qarşı aqressiv çirklə kampaniya apardığı, təxribatlar törətdiyi vurğulanır. Məhz erməni lobbisinin təsiri altında 1992-ci ildə təcavüzkar Ermənistan dövlətinin Azərbaycanın tarixi torpaqlarını işğal etdiyi, Xocalı soyqırımını törətdiyi bir vaxtda ABŞ Konqresi tərəfindən Azərbaycana qarşı məlum 907-ci düzəlişin qəbul edildiyi, Ulu ondər Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulduğu və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin ardıcıl həyata keçirdiyi dövlət siyasəti nəticəsində təşkilatlanmış diasporlarımızın lobbiçilik fəaliyyətinin məqsədyönlü xarakter aldığı göstərilir.

Nəticədə tədqiqata yekun vurularaq ümumiləşdirmələr aparılmış, onların əsasında nəzəri və praktiki xarakterli təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Müəllif belə qənaətə gəlmişdir ki, sosial qrupların maraqları baxımından hakimiyyət strukturları ilə maraq qrupları arasında konstruktiv danışıqlar vacibdir. İddialı məsələlərin həlli ilə bağlı tərəflər danışıqlarda daha effektiv, rəşional üsullardan, metodlardan istifadə etməlidirlər. Maraq qrupları ilə dövlətin münasibətlərinin rəşional təşəkkülündə həlledici strategiyanın işlənilib hazırlanması optimal davranış kimi başa düşülməlidir. Bu, əslində tərəflərin müxtəlif məsələlərin həlli ilə bağlı qarşılıqlı razılığını ifadə edir. Maraq qrupları ilə hakimiyyət strukturları arasında münasibətlərin düşünölmüş sağlam ünsiyyət əsasında qaydaya salınması və formalaşması tərəflər üçün çox vacib və zəruridir.

Dissertasiyanın məzmunu aşağıdakı elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

1. Группы интересов как политический институт // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Tarix, İnsan və cəmiyyət. Elmi-nəzəri və elmi metodik jurnal 2017, №3 (18), s. 78-85

2. Marağ qrupları siyasi nümayəndəlik sistemində: müasir meyillər // Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. Nəzəriyyə və təcrübə Buraxılış, 2017, № 3(63), s. 299-304

3. Siyasi prosesin struktur-funksional mahiyyəti. // İqtisadi və siyasi elmlər jurnalı. 2018, №3 (12), s. 83-92

4. Təzyiç qruplarının siyasi proseslərə təsir metodları və vasitələri // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Tarix, İnsan və cəmiyyət. Elmi-nəzəri və elmi metodik jurnal, Buraxılış 2018, № 4 (23) s. 129-136

5. Spesifik və ümumi əhəmiyyətli marağ qruplarının funksiyaları / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXII respublika elmi konfransının materialları. Bakı Dövlət Universiteti, 2018, 22-23 noyabr, s. 75-78

6. Характеристика региональных политических процессов в Южном Кавказе как составного элемента мирового порядка // "Politicus" научный журнал. Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Ушинского Политикус, научный журнал. 2018, Выпуск 2, с. 115-119.

7. Marağ qrupları və onların funksional təbiəti / Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Ukrayna Təhsil Menecerləri Universiteti, Başkir Dövlət Pedaqoji universiteti. "İnnovasiya, təhsilin keyfiyyəti və inkişafı" mövzusunda IV Beynəlxalq elmi konfransı. ADPU, 2018, 20-21 dekabr, s. 56-58.

8. Siyasi prosesin inkişaf mərhələləri // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Tarix, insan və cəmiyyət. Elmi-nəzəri və elmi metodik jurnal. 2018, №2(21), s. 114-122.

9. Структурная и функциональная сущность политического процесса / Сборник материалов международного круглого стола. 26 октября 2018 г. Санкт Петербург, с. 222-237.

10. Marağ qrupları və onların funksional təbiəti // Geostrategiya. Aylıq ictimai-siyasi, elmi populyar jurnal, 2019, №01 (49), yanvar-fevral, s. 56-59.

11. Marağ qruplarının əsas fəaliyyət istiqaməti // Bakı Dövlət Universiteti, İqtisadi və siyasi elmlər jurnalı, 2019, №1, s. 87-93.

12. Təzyiq qruplarının siyasi proseslərə təsir metodları və vasitələri // Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası Nəzəriyyə və təcrübə, 2019, № 1(65), s. 265-270

13. Формирование групп интересов как важный элемент становления политической культуры в Азербайджане // Ужгородский национальный Университет. Журнал Региональные студии. 2019, №17, с.78-81

14. Interest groups and pressure groups, lobbying // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Tarix, insan və cəmiyyət. Elmi-nəzəri və elmi metodik jurnal. 2019, №3(26), s. 110-116

Dissertasiyanın müdafiəsi 17 dekabr 2021-ci il tarixində saat 11.00-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində yaradılmış BED 2.30/1 Birdəfəlik Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəhəri, M.Lermontov küç., 74

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 16 noyabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 16.11.2021

Kağızın formatı: A5

Həcm: 37415

Tiraj: 80